

KOVÁČOVÁ, Anna. *PO STOPÁCH SLOVENSKEJ MINULOSTI BUDAPEŠTI. Výber zo štúdií a prednášok*. Budapešť : Výskumný ústav Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku, 2014, 347 s. ISBN 9786155330032.

Budapešť ako hlavné mesto Uhorska, a teda do roku 1918 aj dnešného územia Slovenska, bola prirodzeným kultúrnym a politickým centrom Slovákov od obdobia formovania moderných národov. V istom období výraznejším, v inom zasa menej. Nehovoriac o tom, že rozmach Budapešti ako priemyselného centra Uhorska, kde boli väčšie možnosti na získanie živobytia, prirodzene priťahoval záujem slovensky hovoriacich obyvateľov Uhorska o prechodné či trvalé usídlenie sa v meste. Napriek tejto skutočnosti sa slovenská historiografia podrobnejšie nezaoberala životom slovenskej komunity v meste, ak nepočítame z celoslovenského pohľadu významné aktivity a činnosti. Pozornosť slovenskej historiografie o pôsobení Slovákov v Budapešti sa koncentrovala predovšetkým na sledovanie vybraných osobností, resp. inštitúcií, ktoré pôsobili v priestore dnešnej Budapešti. Z osobností žijúcich na území dnešnej Budapešti sa najväčšia pozornosť venovala a venuje Jánovi Kollárovi (v ostatnom období napríklad Róbert Kiss Szemán či Miloslav Vojtech, a to prevažne z literárno-historického hľadiska; v súčasnosti Ústav slovenskej literatúry SAV pripravuje nové vydanie korešpondencie J. Kollára), ďalej Martinovi Hamuljakovi (Augustín Maťovčík), Jánovi Palárikovi (Ivan Halász) či budapeštianskemu pôsobeniu Milana Hodžu a generácie hlasistov, resp. prúdiov. Činnosť *Slovenského čitateľského spolku a Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej* podrobnejšie zdokumentovali napríklad Štefan Drozd, Augustín Maťovčík a Mária Vyvíjalová, podobne sa pozornosť venovala redakcii *Pešťbudínskych vedomostí*. Z maďarských autorov sa tejto problematike venoval napríklad slovakista István Käfer. V 50. rokoch sa pozornosť slovenskej historiografie sústreďovala hlavne na sledovanie robotníckeho živilu v Budapešti, čo zdokumentoval napríklad historik Pavol Hapák v štúdiu *Slovenské robotnícke hnutie v Budapešti koncom XIX. storočia* (1955). Fenomén liptovských murárov, ktorí už od konca 18. storočia prichádzali do Pešťbudína na sezónne práce, najpodrobnejšie spracoval Miroslav A. Huska v monografii *Liptovskí murári* (1968). V ostatnom období nám túto tému priblížila výstava *Liptovskí murári pomáhali stavať Budapešť* (2012), ktorú pripravilo SNM-Etnografické múzeum v Martine.

Systematickejšia pozornosť pôsobeniu Slovákov v Budapešti sa začala venovať od polovice 90. rokov 20. storočia, odkedy vďaka Výskumnému ústavu Slovákov v Maďarsku a slovenskej samospráve v Budapešti vyšlo viacero pozoruhodných vedeckých prác. Prvou bol zborník *Kultúrne dedičstvo budapeštianskych Slovákov* (1998), ktorý približuje príspevky z medzinárodnej vedeckej konferencie v Budapešti z roku 1997. V tomto zborníku nájdeme aj príspevky Anny Kováčovej a Ivana Halásza (podrobnejšie priblížil pôsobenie Jána Palárika, Jána N. Bobulu a Daniela Bacháta v Budapešti), ktorí sa v neskoršom období najvýraznejšie venovali približovaniu života slovenskej komunity v Budapešti a organizátorom jej spolkového života. Anna Kováčová podrobne zdokumentovala spolkovú činnosť Slovákov v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia už v monografii *Život a kultúra Slovákov v Budapešti v období dualizmu (1867 – 1918)* (2006) a tejto téme sa venuje aj v ďalších parciálnych štúdiách, ktoré vyšli v slovenských i maďarských periodikách a zborníkoch. História slovenského evanjelického zboru v Pešti približuje v práci *Utrpenie Jób – peripetie jedného evanjelického zboru. Pamätnica peštianskeho slovenského evanjelického zboru* (2012, spolu s L. Matusom). V publikáciách sú uverejnené doteraz nevydané texty o dejinách zboru od jeho založenia po rok 1974.

Výsledky približne 20-ročného výskumu Anny Kováčovej o slovenskej komunite v Budapešti prináša aj jej najnovšia publikácia *Po stopách slovenskej minulosti Budapešti. Výber zo štúdií a prednášok* (2014). Obsahuje výber štúdií a odborných článkov publikovaných v rokoch 2003–

– 2013, ktoré tematicky súvisia s činnosťou slovenskej komunity v hlavnom meste. Kvôli väčšej prehľadnosti by bolo vhodné na začiatku každého príspevku uviesť v poznámke pod čiarou, kde bol príspevok po prvýkrát uverejnený, aj keď túto informáciu možno získať zo zoznamu publikovanej literatúry autorky na konci publikácie. Keďže nejde o monografiu, ale o výber štúdií, niektoré fakty a informácie sa opakujú, čo však môžeme zároveň vnímať ako pohľad na určitú udalosť či osobnosť v inom kontexte.

Anna Kováčová v publikácii sleduje široké časové obdobie: od konca 18. storočia (od vzniku evanjelického zboru v Pešti) až do konca 40. rokov 20. storočia, keď doznieva pôsobenie slovenskej medzivojnovnej generácie, vyrastajúcej ešte v období Rakúsko-Uhorska. Autorka sa predovšetkým zameriava na obdobie dualizmu, t. j. roky 1867 – 1918, a medzivojnovné obdobie. V období dualizmu zažíva Pešťbudín, resp. už Budapešť dovedy nebývalý rozmach spojený s nárastom počtu obyvateľov a stavebným, priemyselným a kultúrnym rozvojom. Tento trend sa čiastočne spomalil po zániku historického Uhorska, keď sa Budapešť stáva hlavným mestom potriationského Maďarska. Miestna slovenská komunita v tomto období utlmuje svoju činnosť, keďže viacero popredných osobností získava miesto v štátnej správe Československa.

Publikácia je členená na tri základné oblasti: *Slovenský obraz hlavného mesta Uhorska v 19. a 20. storočí*; *Slovenskí intelektuáli, kultúrni reprezentanti v kontexte vzťahov s Budapešťou a Dolnozemska realita*.

V prvej časti sledujeme vnímanie Budapešti, pred zjednotením od roku 1873 nazývanej v slovenskej komunite Pešťbudín, slovenskými a českými osobnosťami a hodnotenie Slovákov v Budapešti domácou, hlavne maďarskou verejnosťou. Mesto s pôvodne nemeckou väčšinou sa postupne mení na európske veľkomesto s maďarským charakterom. Autorka predstavuje hlavné mestské bulváre, približuje stavebný ruch, miesta oddychu a zábav. Ako však vyplýva z textu, v slovenskom vnímaní má Budapešť napriek všetkej nádhere a lesku hlavne negatívnu konotáciu – ako sídlo vlády, ktorá k Slovákom nie je prajná, skôr naopak. Budapešť je v slovenskom obraze hlavne mestom, ktoré odnárodňuje, mesto hriechu, a to na rozdiel od dedinského prostredia, ktoré sa, naopak, v slovenskom vnímaní idealizuje. Tieto motívy sa viackrát objavujú aj v umeleckej literatúre, napríklad u Daniela Bacháta. Za všetky uvedme aspoň citát D. Bacháta z diela *Svoj k svojmu* z časopisu *Orol* z roku 1872, ktorý uvádza autorka: „*Pešť je stred našej krajiny, jej srdcom, ale pre slovenské srdcia znamená peklo.*“ (s. 73)

V tejto časti autorka tiež približuje slovenskú komunitu v Budapešti, jej náboženské a kultúrne centrá, spolkovú činnosť či divadelné podujatia. Slováci sa v Budapešti usádzali od konca 18., výraznejšie od druhej polovice storočia. Nie v Budíne či vo vnútornom meste Pešti, ale predovšetkým vo vtedy sa rozvíjajúcich sa predmestiach okolo Kostola sv. Terézie a Kostola sv. Jozefa – Terezíne (dnes VI. obvod) a Jozefove (dnes VIII. obvod). V Jozefove sídlil slovenský evanjelický zbor – vtedy nazývaný slovenská evanjelická cirkev, založený Jánom Kollárom, slovenské vydavateľstvá a tlačiarne, hostince i reštaurácie. Ich počet nebol marginálny, a to ani podľa oficiálnych štatistík, ktoré podhodnocujú ich reálny počet a nezachytávajú počty sezónnych robotníkov a slúžok, ktoré narastajú od 50. rokov 19. storočia. Autorka približuje hlavné cirkevné centrá slovenskej evanjelickej a katolíckej komunity, činnosť a pôsobenie kňazov, ktorí mali veľakrát hlavnú zásluhu na formovaní národného vedomia veriacich. Z evanjelických kňazov objasňuje hlavne zásluhy Jána Kollára, Daniela Bacháta a Martina Morháča a ich hodnotenie súčasníkmi; z katolíckych duchovných zasa Jána Palárika, Jozefa Viktorina a Šimona Klempu. Najmenej poznatkov máme práve o Š. Klempovi, o ktorého prínose v prospech slovenskej komunity v Budapešti chýba komplexnejšia publikácia.

V tomto období sa vystriedalo viacero generácií, z ktorých každá mala iné predstavy o národnej práci a organizovaní národného života. V prvej polovici 19. storočia ešte Slováci hľadajú svoje národné centrum, jedným z nich je aj dnešná Budapešť. V 60. rokoch je ešte terajšia Budapešť

hlavným mestom slovenskej politiky, čo sa od začiatku 70. rokov mení v prospech vidieckeho Turčianskeho Sv. Martina, sídla Matice a následne ďalších inštitúcií. I medzi obyvateľmi Pešťbudína nájdeme viacerých členov Matice. Prihlásenie sa za člena Matice znamenalo verejné manifestovanie slovacity v Uhorsku. Možno to neskôr aj niektorí členovia oľutovali, hlavne keď sa po roku 1872 zmenila situácia a oni po zatvorení Matice už nemali záujem byť spájaní so slovenskou komunitou, ako napríklad Ján N. Bobula. Autorka sa taktiež podrobnejšie venuje identite obyvateľov Budapešti slovenského pôvodu, resp. ich dvojitej identite, z čoho vyplývalo aj ich angažovanie a činnosť v slovenských spolkoch.

V tejto súvislosti sa môžeme v textoch stretnúť s dvojitým, resp. variantným písaním priezvisk, a to slovenskou i maďarskou diakritikou, ako napríklad: Karol Csecsotka – Čečotka (s. 209, 2011), Florián/Flóris Cherven – Červeň (s. 267), Ludvik Janovecz – Janovec (s. 174), Adolf Pechány – Pecháň (s. 169), Juraj Podhradszký – Podhradský (s. 173, 177) či Ladislav Dunajszky – Dunajský (s. 48 a 52). Ako vyplýva z textov, problém písania priezvisk sa nedá zjednodušiť na konštatovanie, že v slovenských textoch sa používa slovenský a v maďarských textoch maďarský ekvivalent priezviska, keďže maďarské formy priezvisk sa uvádzajú aj v slovenských textoch. Roku 1990 prijal Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra rozhodnutie o písaní mien historických osobností z uhorského obdobia, t. j. do roku 1918, slovenskou diakritikou. Za rozhodnutím stála úprimná snaha o zjednotenie písania mien osobností z tohto obdobia. Je pochopiteľné, že pred prijatím štúrovskej slovenčiny v roku 1843, ale aj neskôr, sa samotní autori slovenského pôvodu či slovenského povedomia podpisovali rozdielnym spôsobom. A táto úprava mala urobiť „poriadok“. Na jednej strane ustálila písanie priezvisk, na druhej strane však priniesla prepisovanie niektorých priezvisk, hlavne maďarských osobností, v podobe, ktorá je neprijateľná nielen pre maďarskú verejnosť, ale i pre slovenskú historickú obec. Výsledok prináša *Slovenský biografický slovník* (Martin, 1986 – 1994) a aktuálne vydávaný *Biografický lexikón Slovenska* (Martin, od r. 2002). Pre osobnosti spoločnej slovenskej a maďarskej histórie sa tak aj naďalej budeme stretávať s variantným písaním priezvisk a bude závisieť od autora, aký variant písania uprednostní.

Z publikácie získavame pestrý obraz o živote miestnej slovenskej komunity, plesoch, zábavách, divadelných či speváckych podujatiach. Sme v období, keď ešte nebol rozhlas a televízia a obyvatelia sa, ak nerátame profesionálne divadlá, sami starali o prípravu akcií v rámci trávenia voľného času. Iniciátorom podujatí bola predovšetkým inteligencia, medzi nimi aj študenti, a národne uvedomelé mešťanstvo. Prostredníctvom nich bolo možné aj národne formovať slovenské obyvateľstvo, či už trvalo, alebo prechodne žijúce v hlavnom meste. Po vyrovnaní bol centrom slovenskej komunity *Slovenský spolok*, založený v roku 1868, ktorý pôsobil v Budapešti 50 rokov. Intenzita jeho činnosti nebola v každom období rovnaká a pravdepodobne v nejakom období ani nevykonával činnosť. Pod názvom *Zábavno-poučný slovenský spolok* rozvíjal aktivity v rokoch 1873 – 1874 pod predsedníctvom advokáta Františka J. Strakoviča. V tomto období spolok vydával aj spolkový časopis *Dunaj* a pripravoval aj divadelné predstavenia. Zlom nastal po zatvorení slovenských gymnázií a Matice; o jeho činnosti sa opäť dozvedáme až v 80. rokoch.

Podrobnejšie autorka sleduje slovenské aktivity od 90. rokov 19. storočia, keď vďaka novej nastupujúcej generácii opäť narastá národná činnosť Slovákov v Budapešti. Okrem *Slovenského spolku* vzniká v roku 1902 *Budapeštiansky katolícky delnícky* (od r. 1932 robotnícky) *kruh slovenský* pod predsedníctvom r. k. kňaza Eduarda Šándorfiho, z ktorého sa v roku 1906 vyčlenila stolová spoločnosť *Kriváň*, ako aj jediný slovenský ženský spolok – *Spolok dobročinných žien cirkvi ev. a. v.*

Autorka podrobne približuje zlom, ktorý nastáva po roku 1918 a prináša oslabenie miestnej slovenskej komunity. Prerušil sa príchod nového slovensky hovoriaceho obyvateľstva z hornouhorských žúp a dolnozemskeho prostredia, ktoré sa stalo súčasťou Kráľovstva SHS a Rumunska. Príchod Slovákov do Budapešti sa obmedzil na maďarské dolnozemske prostredie a jazykové os-

trovy. Viacero popredných osobností miestnej slovenskej komunity odchádza do Československa a prijíma miesto v štátnej správe novej republiky. Tento krok chcel určite istú dávku odvahy – veď v roku 1919 bola ešte situácia neistá a nikto nemohol tušiť, ako sa napokon vyvinie. Nová hranica Uhorska, resp. už Maďarska ešte nebola taká pevná ako mentálna hranica; obyvateľstvo neverilo, že sa môže rozpadnúť „tisícročné“ Uhorsko. V hre bola ďalšia budúcnosť nielen jednotlivca, ale celých rodín – strata životnej istoty, majetku, peňazí, osobnej slobody či perzekvovanie osôb, ak by tento „projekt“ nevyšiel. Nemôžeme sa preto diviť, že mnohí Slováci ostali v Budapešti a po roku 1918 sa mentálne viac zakotvili v maďarskom štáte.

Odčlenenie slovenskej Hornej zeme spôsobilo po prevrate dočasný zánik *Uhorskokrajinského slovenského vzdelávacieho spolku*. Množstvo Slovákov na maďarskom území Dolnej zeme i pretrvávanie ďalších jazykových ostrovov však napokon viedlo k jeho obnoveniu v roku 1930. Odchod národoveckých rodín z Budapešti mal za následok zánik Slovenského spolku, slovenskej evanjelickej školy, knihtlačiarne, vydavateľstva i pomocnej pokladnice. Naďalej však v zmenených podmienkach pôsobil Katolícky kruh. „Novú krv“ získavali miestne slovenské spolky po prvej Viedenskej arbitráži z 2. novembra 1938, keď sa viacero Slovákov z pričleneného územia usádzalo v Budapešti. Politicky maďarských Slovákov zastupovala Strana slovenskej národnej jednoty (SSNJ) v Maďarsku pod vedením Emanuela Böhma, v Budapešti sídlil Spolok sv. Vojtecha v Maďarsku.

Vďaka čoraz podrobnejšiemu výskumu slovenskej komunity v Budapešti, pri ktorom má práve A. Kováčová mimoriadnu zásluhu, máme pri hodnotení slovenskej komunity v Budapešti už veľmi dobre spracované vtedajšie najvýznamnejšie osobnosti a organizátorov jej podujatí, predstaviteľov miestnej intelektuálnej elity, ktorú tvorili prevažne duchovní a inteligencia. Hlavne mladá nastupujúca inteligencia, študenti na miestnych vysokých školách, mládež nezaťažená minulosťou a plná očakávaní, ako zmení svet, bola mnohokrát motorom, ktorý vedel rozhybať stojaté vody. Pod ich vplyvom sa aj staršia generácia, tu usadené meštianstvo, začalo vo väčšej miere zaujímať a zapájať do slovenských aktivít. Prínos slovenského meštianstva pre národné hnutie ešte čaká na hlbší výskum, a to hlavne spoznávanie ich životných príbehov. Poznáme zopár národoveckých slovenských meštianskych rodín v Budapešti, kde sa minimálne dve generácie zapájali do národných aktivít, ako napríklad Bohurádovci, Krekáčovci či Pozdechovci.

Podrobnejšie informácie o pôsobení najvýraznejších osobností spojených so slovenskou komunitou približuje autorka v druhej časti – od Jána Kollára, zakladateľa slovenského evanjelického zboru v Pešti, po Fedora Ruppeldta a Ľudovíta Izáka. Ústav slovenskej literatúry SAV v súčasnosti zostavuje súbornú korešpondenciu Jána Kollára, ktorá isto prispeje k ďalším zaujímavým poznatkom o činnosti miestneho slovenského zboru a pôsobení Jána Kollára. Väčší priestor je venovaný osobnostiam, ktoré sa najaktívnejšie zapájali do činnosti miestnej slovenskej komunity od prelomu 19. a 20. storočia hlavne Ľudovít Izák, Jozef Uram, staviteľ Milan Michal Harminc, Milan Lichard či Ján Wagner. O viacerých z nich máme podrobnejšie informácie vďaka iným vydaným prácam – napríklad o Ľudovítovi Izákoví, ktorého činnosti sa autorka podrobnejšie venovala vo vyššie uvedenej samostatnej publikácii.

V tretej časti sa Kováčová zamýšľa nad postavením Budapešti v kontexte slovenskej komunity moderných dejín – v 19., 20. storočí i v súčasnosti, na začiatku 21. storočia, a to nad problémom, kam máme budapeštianskych Slovákov zaradiť. Jednoznačne polemizuje s názorom, aj keď marginálnym, vnímať všetkých Slovákov žijúcich južne od dnešnej slovensko-maďarskej hranice za dolnozemskej Slovákov, čo nezodpovedá historickej realite. Definovanie, resp. vnímanie hornozemských a dolnozemskej Slovákov sledujeme už v 19. storočí, pričom obce a jazykové ostrovy mimo týchto dvoch terítórií nemali osobitné pomenovanie. Fenomén hlavného mesta je vždy osobitný, keďže v ňom sa prirodzene koncentrujú zástupcovia a reprezentanti všetkých sociálnych i národnostných skupín pochádzajúci z rozličných kútov krajiny aj zo zahraničia.

Slovenská samospráva Budapešti sa od roku 2003 systematicky zameriava na odhaľovanie pamätných tabúľ slovenským osobnostiam pôsobiacim v Pešti. Autorka v osobitnej časti uvádza ich zoznam a charakteristiku v jednotlivých mestských obvodoch. Prvými boli v roku 2003 pamätné tabule venované stavitel'ovi a politikovi J. N. Bobulovi pri príležitosti stého výročia jeho úmrtia a publicistovi a diplomatovi Antonovi Strakovi pri 110. výročí narodenia. V rozpätí takmer desiatich rokov slovenská samospráva odhalila už takmer 20 tabúľ, vďaka ktorým sa môžeme zoznamovať so slovenským kultúrnym dedičstvom Budapešti. Súčasťou slovenského kultúrneho dedičstva sú aj slovenské názvy budapeštianskych ulíc, ktoré autorka uvádza v texte a väčšinou vznikli ako preklad dobového nemeckého, resp. maďarského pomenovania. Mnohé z pomenovaní ulíc už nenájeme ani v súčasnom maďarskom názve, keďže buď už nesú úplne iný názov, alebo ulica zanikla pod tlakom ďalšieho rozširovania mesta.

Veľmi cennou súčasťou publikácie je obrazová príloha. Tvoria ju dobové i súčasné fotografie, pohľadnice a ukážky rukopisov i literárnych prác. Približujú miesta spojené s pôsobením slovenskej komunity: Kostol sv. Jozefa v Pešti, Lutherov dvor, centrum slovenskej evanjelickej komunity s kostolom, farou a školou, pamätné tabule osobnostiam slovenskej komunity, ktoré slovenská menšinová samospráva Budapešti odhaľuje v meste, dobové portréty osobností či fotografie slovenských kultúrnych podujatí.

Predložená publikácia *Po stopách slovenskej minulosti Budapešti. Výber zo štúdií a prednášok* je výsledkom dlhoročného výskumu Anny Kováčovej. V predložených textoch môžeme zároveň sledovať, ako sa chronologicky a tematicky posúval a rozvíjal výskum autorky v tejto problematike. Predložená publikácia je veľmi dobrým základom a východiskom na zostavenie monografie, ktorá by komplexne približovala život slovenskej komunity v Pešťbudíne a Budapešti od konca 18. do polovice 20. storočia.

Luboš Kačírek

JANČÍK, Drahomír – ŠTOLLEOVÁ, Barbora (Eds.). *PIVO, ZBRANE, TVARŮŽKY. Podnikatelé meziválečného Československa ve víru konjunktur a krizí*. Praha : Maxdorf, 2014, 368 s. ISBN 9788073454227.

V rámci bohatej produkcie českej historiografie hospodárskych dejín z ostatných rokov zaujme kolektívna monografia s tak trochu bizarným názvom *Pivo, zbrane, tvarůžky*. Za nezvyčajným a na prvý pohľad nelogickým spojením slov sa skrývajú tri príklady významných produktov českých podnikateľských aktivít medzivojnového obdobia. Monografia s uvedeným originálnym názvom totiž sprevádza čitateľa do sveta podnikania a podnikateľov medzivojnovovej ČSR, respektíve českých krajín. Dejiny podnikov a podnikania tvoria jednu z kľúčových oblastí hospodárskych dejín. Napriek tomu výskum a najmä finálna produkcia v danej oblasti doteraz v českej, ako aj v slovenskej historiografii značne zaostávali. Chýbali najmä hlbšie analýzy a profily celoživotných aktivít významných podnikateľských osobností a rodov s výnimkou najznámejšieho českého podnikateľa Tomáša Baťu a jeho rodiny. Českí hospodárski historici si uvedenú skutočnosť veľmi dobre uvedomovali vrátane historikov z Ústavu hospodárskych a sociálnych dejín Filozofickej fakulty Karlovej univerzity. Pracovníci ústavu už v minulých rokoch viedli projekt k dejinám finančných elít s výstupom v podobe rozsiahlej monografie. Po jeho úspešnom ukončení rozvi-